

tortenelem

C. Tóth Norbert¹

A nemesi megye a középkori Magyarországon Öt megye példája

Szatmár megye hatóságának most megjelent oklevéltárával teljessé vált az észak-kelet-magyarországi régió középkori hivatali irásbeliségének a feltárása. Szabolcs megye oklevelei két kötetben (1386-ig és 1387–1526),² míg Bereg,³ Ugocsa⁴ és Szatmár⁵ megye oklevelei egy-egy kötetben láttak napvilágot. E négy megyéhez csatlakozik ötödikként Ung megye, amelynek ugyan oklevéltára nem jelent meg,⁶ de azokat Engel Pál a nemesi társadalomról írt munkájában bőven hasznosította.⁷ (Máramaros megyét kialakulása és későbbi története⁸ kiemeli a vizsgált keretből, a nemesi megye csak a 14. század végére⁹ alakult ki.) E megyék jelentős különbségeik ellenére rendelkeznek egy fontos közös jellemzővel: Szabolcs, Szatmár, Bereg és – tegyük hozzá – Ugocsa megyék területén az egyetlen közhitelű intézmény a megyei ítélőszék, latinul a *sedes iudiciaria* (rövidítve: *sedria*) volt. Ezen a területen egyetlen hiteleshelyet (*loca credibilia*) sem találunk, ez persze nem azt jelenti, hogy nem is tartozott volna a terület valamelyik konvent vagy káptalan hatóságába. Az öt megyében a leleszi konvent és a váradi káptalan látott el

1. A szerző a Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. – *Az oklevelek összegyűjtését a Magyar Országos Levéltár A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa – Database of archival documents of medieval Hungary* (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a091002.htm?v=pdf&a=start>) tette lehetővé.
2. PTTI FERENC: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386) A nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 55. Szerk. Németh Péter. Szeged–Nyíregyháza, 2004. és C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526) A nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 53. Szerk. Németh Péter. Budapest–Nyíregyháza, 2003.
3. NEUMANN TIBOR: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299–1526. (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek 3. sz.) Nyíregyháza 2006.
4. C. TÓTH NORBERT: Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526) (A Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Országos Levéltár Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport kiadványa) Budapest, 2006.
5. PTTI FERENC–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524) Szerk. C. Tóth Norbert. (A nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 65.) Nyíregyháza 2010.
6. Az okleveleink egy része különböző oklevéltárakban valamilyen formában már napvilágot látott. A MOL Adatbázisa szerint több mint 600 oklevele maradt fenn a megyének.
7. ENGEL PÁL: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) Budapest, 1998.
8. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, IV. Budapest 1998. 112–121.
9. Vö. Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez. Előterjesztette WENZEL GUSZTÁV. Külön nyomat a magyar akad. Értesítőből. Pest, 1857. 36–42. – A MOL adatbázisa szerint 17 oklevele maradt fenn eredetiben vagy másolatban a megyének. Ezek mellett a különböző oklevéltárakban még találhatóak olyan oklevelek, amelyeknek eredetije elpusztult, avagy lappang.

hiteleshelyi feladatokat, illetve e két egyházi intézményt látogatták a régióban lakók, hogy jogbiztosítást igénylő ügyeiket írásba foglaltassák.¹⁰ Tették ezt azért, mert a megyei ítélőszékek által kiadott oklevelek ekkor még elsősorban a nemesek mindennapi, kisebb-nagyobb nézeteltéréseinek és egymás ellenében elkövetett erőszakos cselekményeinek vizsgálatát és megvitatását foglalták írásba. E helyzetet jól jellemzi a legegyszerűbb közhitelű oklevél, az ügyvédvallás (*procuratoria*) felbukkanásának késői időpontja: Ung megyének 1397-ből,¹¹ Szatmárnak 1410-ből, Szabolcsnak 1411-ből és Beregnek 1430-ból¹² ismert az első ilyen típusú oklevele. Velük szemben a feldolgozott forrásanyaggal rendelkező két dunántúli megyének, Győrnek és Tolnának egyetlenegy ilyen oklevele sincs.¹³ Ám ez a fentebb már leírt okok miatt korántsem meglepő: mindkét megyében vagy a *sedria*-nak helyet adó településen, vagy annak közelében működött hiteleshely (győri káptalan, illetve szekszárdi konvent). A megyék az Anjou-kor harmadától bekapcsolódtak a királyi kúriából érkező bírósági feladatok végrehajtásába, azaz királyi vagy bírói parancsra vizsgálatokat (*inquisitio*) végeztek. A vizsgált régióban nagyjából egyidőben történt ez meg: 1331-ben küldték Szabolcs megyének, 1338-ban Szatmárnak, 1342-ben Beregnek, 1345-ben pedig Ugocsa¹⁴ és Ung¹⁵ megyéknek az első parancslevelet. A megyei ítélőszéken történetük során végig a megyebeli nemesség apró-cseprő ügyeit intézték, a komolyabb perekben ítéletig ritkán jutottak el, mivel az egyik fél általában áttétette vagy fellebbezte a pert a királyi kúria valamelyik bírósága elé. A 15. század elejétől az ítélőszék jogköre egy területen azonban megkerülhetetlenné vált: a jobbágyköltözéseknél és a földesúr bírói székén, az úgynevezett úriszéken a megye egyik szolgabírájának is hivatalból jelen kellett lennie az ítélet meghallgatására, sőt az úriszékről a *sedria* elé lehetett fellebbezni.

Hogyan is nézett ki a nemesi megye? A királyi vármegyékből a 13. század utolsó évtizedeiben kezdődött meg a nemesinek nevezett vármegyék kialakulása. A folyamat természetesen nem egyik napról a másikra ment végbe, hanem évek, évtizedek alatt alakult ki az egyes megyékben.¹⁶ A kutatások jelenlegi állása szerint

10. C. TÓTH NORBERT: Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században. Századok 136. (2002) 351–364.
11. Zsigmondkori Oklevéltár. I–II. (1387–1410) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951–1958.; III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA IVÁN. Bp., 1993–2001.; VIII–IX. (1421–1422) BORSA IVÁN – C. TÓTH NORBERT. Bp., 2003–2004.; X. (1423) C. TÓTH NORBERT. Bp., 2007.; XI. (1424) Közzéteszi NEUMANN TIBOR és C. TÓTH NORBERT. Bp., 2009. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3-4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43. és 49.) (a továbbiakban ZsO) I. 4971. (DL 31 344.)
12. PITI–C. TÓTH–NEUMANN: Szatmár 115/272.; C. TÓTH: Szabolcs II. 58/186.; NEUMANN: Bereg 74/169. – A Jagelló-kori ügyvédekre lásd KUBINYI ANDRÁS: Írástudás és értelmiségi foglalkozások a Jagelló-korban. In: Magyar Herold. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. kötet. Szerk. Kállay István. Bp. 1982. 186–208. – A Zsigmond-kori, régióbelire pedig lásd C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza, 2008. 99–105.
13. HORVÁTH RICHÁRD: Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1.) Győr, 2005.; SZAKÁLY FERENC: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, 1998. – Jóllehet Ugocsának sem ismerünk ilyet, de itt inkább a forráshiányról lehet szó.
14. PITI: Szabolcs I. 56/178.; PITI–C. TÓTH–NEUMANN: Szatmár 59/68.; NEUMANN: Bereg 31/17.; C. TÓTH: Ugocsa 27/9.
15. A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerkeszti NAGY GYULA. I. Budapest, 1887. 186.
16. A megyékre, működésük korszakolására lásd TRINGLI ISTVÁN: Megyék a középkori Magyarországon. In: „Honoris causa.” Tanulmányok Engel Pál emlékére. (MTA TTI Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. 487–518. – Legutóbb Hunyad megye gyakorlatán mutatta be a megye működését W. KOVÁCS ANDRÁS: Administrația comitatului Hunedoara în evul mediu. Sargetia (Acta Musei Devensis) 35–36. (2007–2008) 203–240.

az új típusú megyei intézmény kialakítása központi akaratra történt az 1270-es évek legvégén.¹⁷ S hogy valóban erről lehetett szó, azt jól mutatja a nemesi megye kezdeményeinek megjelenése régiókban. Az új intézményre a legkorábbi adataink Szabolcs megyéből származnak (1284),¹⁸ amelyet szorosán követett Szatmár (1284/1285) – ráadásul a két megyének általunk ismeretlen ok miatt közös volt a tisztkara¹⁹ –, Ugocsa (1290 körül),²⁰ nem sokkal később Bereg (1299)²¹ és végül Ung megye (1313) zárja a sort.²² A megyék élén, csakúgy mint a királyi vármegyék esetében, a királyt képviselő ispán (*comes*) állt, akit hasonlóképpen, mint eddig, a király nevezett ki általában a bárók közül. Az ő helyettese volt a kezdetben *curialis comes*, majd *vicecomes* néven emlegetett alispán. Itt kell megjegyeznünk, hogy bár rendkívül elterjedt, de hibás gyakorlat az, hogy a megye élén álló főispánról és helyetteséről, az alispánról beszélnek. A középkor folyamán egyetlen egy megye esetében sem szerepel a forrásokban főispán (*supremus comes*), hanem mindig csak ispán (*comes*) és alispán (*vicecomes*). Ugyanakkor néhány megye élén nem egyszerűen ispánnal, hanem örökös ispánnal (*comes perpetuus comitatus*) találkozunk. Az örökös ispán (*comes perpetuus*) feladata a megyei ispánétól (*comes*) semmiben sem tért el: kötelessége volt a megyei nemesség jogainak és kiváltságainak megtartása és megvédése, a királyi oklevelekben és parancsokban leírtak betartatása, a királyi jövedelmek behajtásának ellenőrzése, valamint neki kellett biztosítania a só szállítását és a pénz szabad forgalmát. Az egyetlen lényeges különbség a két cím között az, hogy amíg az egyes ispánok kinevezése a megye élére a király tetszése idejére szólt (*durante beneplacito* vagy *usque beneplacitum*), addig a megye felett örökös ispáni tisztelet gyakorló személy haláláig viselte azt. Ha az örökös ispán egyházi, leginkább érsek vagy püspök volt, akkor természetesen az őt követő vette birtokba az adott megye ispánságát. A másik esetben, amikor az örökös ispánság viselésére jogosult személy világi volt, akkor a családján belül öröklődött az adott megye ispánsága. Az eddigi kutatások alapján legkorábban az esztergomi érsek (1270), majd 1313-ban a veszprémi, nyitrai és győri püspök lett a király kegyéből székhelye megyéjének ispánja. Ám amíg az érsek megszakítás nélkül betöltötte a funkciót, a felsorolt püspökök számára csak pár évig tartott az örökös ispánság. I. Lajos király uralkodása alatt az esztergomi érsek mellé csatlakoztak a vránai perjelek is, akik 1353-ban kapták meg Dubica megye örökös ispánságát, s azt forrásaink alapján a 15. század elején is viselték. Zsigmond trónralépése ugrás-szerű változást hozott az örökös ispánságok számában. A sort a veszprémi püspök nyitotta 1392-ben, őt nem sokkal később követte a nyitrai püspök (első említése 1394-ből) – mindkét püspök székhelye megyéjében – és a kalocsai érsek Bács megye (1398), végül a sort a Cillei család zárta 1399-ben Varasd megye élén. Az ekkor létrejött örökös ispánságok közül a kalocsai érsek és nyitrai püspökök címe azonban Zsigmond uralkodása alatt időlegesen elenyészett. Az egyháziak és világiak örökös ispánná tétele kiváltképp Mátyás uralkodása alatt gyorsult fel, habár a győri püspökök már 1452-ben V. László királytól (vissza)kapták²³ örökös ispánságukat Győr megye felett. 1464-ben a váradi püspök Bihar, 1472-re az egri Heves és 1478-tól a pécsi püspök Baranya megye örökös ispánja lett, továbbá a

17. Vö. ZSOLDOS ATTILA: Az özvegy és a szolgabírák. Századok 137. (2004) 783–808.

18. PITI: Szabolcs I. 19/1.

19. PITI–C. TÓTH–NEUMANN: Szatmár 43/1–3.

20. C. TÓTH: Ugocsa 25/2.

21. NEUMANN: Bereg 27/1.

22. ENGEL: Ung megye 124. (DL 69 569.)

23. HORVÁTH: Győr 24.

király 1468-ban a nyitrai püspök örökös ispánságát is megerősítette. A világiak közül a Szapolyaiak 1465-ben Szepes, Ernuszt János 1470-ben Turóc, az Alsólindvai Bánfiak 1471-ben Arad, majd elvesztése után, 1488-ban Verőce megye örökös ispánjai lettek. Mindezekhez a Jagelló-korban még három megye csatlakozott: Abaúj megyét a Perényiek 1504 előtt,²⁴ míg Középs-Szolnok és Kraszna megyéket a Bélteki Drágfiak kapták meg 1526 előtt.²⁵

A megye élén álló ispánnak nem kellett feltétlenül megyebeli (nagy)birtokosnak lennie, mint ahogyan a familiárisai közül kinevezett alispán sem volt mindig az. Ugyanakkor a régióbeli megyéknél viszonylag hamar megfigyelhető az a jelenség, amelyet törvényileg csak Mátyás király az 1486. évi (*Decretum maius*) törvényének 60. cikkelyében szabályozott. E szerint az alispánt a megyebeli birtokosok közül kell kiválasztania az ispánnak.²⁶ A sedrián való ítélkezést, illetve a bírósági megkeresésekre történő vizsgálatok, kiszállások intézését természetesen nem egyedül az alispán végezte. A nemesi megye elengedhetetlen „tartozékai” voltak a szolgabírák (*iudices nobilium*, az oklevelekben gyakran *iudlium* alakban). Jóllehet korábban kiélezett vita folyt a szolgabíró tisztségnév eredetéről és funkciójáról, mára a kérdés nyugvópontra jutott: onnan kapták nevüket, hogy az alispánt segítették a bíraskodásban, korabeli magyar kifejezéssel, „szolgáltak” neki.²⁷ E szerepüket erősíti meg Pozsony megye 1464. évi oklevele is, amelyben a negyedik szolgabíró megválasztásának szükségességét indokolván az alispán úgy fogalmazott, hogy a szolgabíró a megyei ítélőszék tartóoszlopa (*columna sedis nostre iudicarie*).²⁸ Az Anjou-kor végén, ha a megyei hatóságról beszélünk, akkor már egyértelműen az alispánt és a négy szolgabírót értjük alatta. Mellettük azonban még egy tisztségviselője volt a megyének, az ott kibocsátott oklevelek írásbafoglalója, a jegyző (*notarius sedis*). Habár minden oklevél kiadásánál közreműködtek, személyüket forrásainkban csak ritkán tudjuk tetten érni, alig néhányat ismerünk közülük.²⁹ Rajtuk kívül a megyei ember(ek)re (*homo/homines noster/nostri, scilicet comitatus*) kell felhívunk a figyelmet, ők általában a vizsgálati jelentésekben tűnnek fel, mint akik vagy a szolgabíróval, vagy másodmagukkal végezték a vizsgálatot.³⁰

Az Anjou-kor közepén újabb folyamatok indultak – a helyi adottságoktól függően később vagy korábban – a megyékben: az ispánok egyre inkább kivonták magukat a mindennapi ügyek intézése alól és a megyei ítélőszék irányítását, illetve az azon való ítélkezést az alispánjukra vagy alispánjaikra hagyták.³¹ Személyük eltűnése a megyékből kettős hatással járt: egyrészt csökkent a megyei hatóságok tekintélye, amit egyértelműen tükröz a kismemesek megjelenése a szolgabírói tisztségben. Amíg a 14. század közepéig a tekintélyes megyebeli birtokosok is elvállalták a tisztséget,

24. C. TÓTH: Szabolcs II. 209/742.

25. HAJNIK IMRE: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/10.) Bp., 1888. 6., 44., 63., 78., 84., 91.; KUBINYI ANDRÁS: A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei 16. (1982) 169–180., C. TÓTH NORBERT: Az örökös ispánságok Zsigmond király korában. S.a.

26. *Decreta Regni Hungariae 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt* GEORGIUS BÓNIS, GEISA ÉRSZEGI, SUSANNA TEKE. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 19.) 299.

27. ZSOLDOS ATTILA: A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez. Levéltári Szemle 38. (1988) 4:12–19.

28. Vita. Szabolcs megye hatósága a Zsigmond-korban. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 40. (2005) 3:505–521.; 521.

29. FÖGLEIN ANTAL: A vármegyei notárius. Levéltári Közlemények 14. (1936) 149–171.; C. TÓTH: Szabolcs megye működése 71–74.

30. C. TÓTH: Szabolcs megye működése 54–71.

31. Vö. C. TÓTH: Szabolcs megye működése 27–28., 141.

addig attól kezdve mindinkább a néhány jobbággal rendelkező vagy jobbágytalan nemesek megélhetési területévé vált.³² Az ispánok távolmaradása megyéjük ítélőszékétől ezzel ellentétes folyamatot is beindított: a megyében az alispánok egyre nagyobb tekintélyre tettek szert, sőt sok esetben a megyei nemesség csak megyebeli nemest engedett alispánnak jelölni. S habár a szolgabírói tisztség egyre kevésbé volt csábító pálya, mégis annak lehetünk tanúi az egész országban, hogy egy-egy tisztséget elvállaló személy több évig, sőt nem ritkán egy évtizeden túl is ellátta e funkcióját. Mondhatni az országos bíróságok mintájára állandósulnak a szolgabírói karok, illetve csak lassan, fokozatosan változtatnak összetételükön.³³

A fentebbiekben úgy szóltunk a felsorolt megyék szolgabírairól, mintha mindennütt azonos számban látták volna el feladataikat. Jónéhány olyan megye volt az erdélyi és szlavóniai megyéken kívül, amelynek csak két szolgabírája volt a középkor folyamán: Árva, Bács, Bodrog, Krassó, Kraszna, Külső-Szolnok, Moson, Pilis, Pozsega, Szerém, Torna, Trencsén, Verőce és Zólyom. A felsorolt 14 megye területének nagy része a kora Árpád-korban valamilyen formában királyi fennhatóság alá tartozott, illetve a tatárjárás után hatalmas magánuradalmak jöttek létre vagy jelentős betelepítése (pl. kunok, jászok) történt. Némelyik megye királynéi birtok volt, néhány pedig királyi erdőispánságból alakult a korszak végén hagyományos értelemben vett megyévé. Bárhogyan is nevezzük azonban, a királyi hatalom túlsúlya miatt e megyékben az ország többi megyéjéhez képest kisebb létszámú volt a kis- és középbirtokos nemesség, illetve jóval kisebb területet „foglaltak el” a megyéből. Mivel a „nemesi” megye elengedhetetlen alkotórésze volt a megyebeli nemesség, így feltételezésem szerint a kevesebb nemessel vagy kisebb területen élő nemessel rendelkező *comitatus*-okban csak két szolgabíró működött. A két szolgabíró megyéken kívül létezett még egy igazgatási különlegesség. A kutatásban már régóta ismert, hogy több megyének két ítélőszéke volt.³⁴ Így Krassó, Veszprém és Zala, illetve Fejér, Sopron és Szepes megyék esetében, ha nem is azonos módon, de a nemesség két ítélőszék alá tartozott. E hatból Krassónak az Anjou-kor végére megszűnt az ilyen irányú megosztottsága, míg Szepes megye esetében a külön ítélőszéket a kiváltságolt népek, azaz a tizlándzsás nemesek részére hozták létre, akiknek saját alispánjuk és szolgabíráik voltak. Ez utóbbi esetben a két szék között az egyetlen kapcsolatot a középkorban az ispán személye jelentette. Az egyes székek élén az alispán(ok) állt(ak), akik mellett a szolgabírákat találjuk. Sopron megyének és Rábaközi székének, Veszprém megye vásárhelyi és veszprémi székének, valamint Zala megye két székének 2–2, míg Fejér megyének és Solti székének 4, illetve 2 szolgabírája volt. Ez utóbbi a 16. század elejére külön is vált anyamegyéjétől. A két ítélőszék kialakulásának okaként leginkább a négy megye földrajzi viszonyait kell figyelembe vennünk: Veszprém megyében a Bakony hegység osztotta észak-déli irányban két részre a megyét; Fejér megye esetében a solti széket a Duna választotta el az anyamegyétől. Sopron és Zala megyék esetében szintén a folyók voltak a határvonalak: a rábaközi szék a Répce-Rábca-Rába folyók között feküdt, míg a zalai ítélőszékek területét a Zala folyó választotta el egymástól.³⁵

32. Vö. ENGEL: A nemesi társadalom 109. és C. TÓTH: Szabolcs megye működése 67.

33. Vö. SZAKÁLY FERENC: Tolna vármegye középkori szolgabírái (Esettanulmány). Történelmi Szemle 39. (1997) 411–424., további, Bereg, Győr, Sopron, Ugocsa, Vas és Veszprém megyei példákkal, C. TÓTH: Szabolcs megye működése 64–66.

34. GÁBOR GYULA: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908. 18–22.

35. Minderre lásd C. TÓTH NORBERT: A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban, különös tekintettel Veszprém megyére. In: Megvetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszp-

A nemesi megyék szervezete, mint minden más intézményé, természetesen nem mutatott állandó formát, időről-időre feltűntek új tisztségek a klasszikusnak mondott felállás mellett. A Zsigmond-kor folyamán, a vizsgált négy megyében más-más időpontban a megyei okleveleknek a bírói intézkedést leíró részében új, a megyei hatóság munkáját segítő ülnökök jelentek meg (*cum nostris assessoribus in dicta sede nostra iudiciaria consedentibus*), jöllehet a megyebeli nemesség egyes tagjai addig is részt vettek néha az ítélkezésben.³⁶ A legkorábbi, 1401. évből Bereg megyében,³⁷ majd Szabolcsban az 1410., 1414. és 1422. évekből,³⁸ Szatmár megyében pedig 1433-ból³⁹ találtunk adatokat rájuk.⁴⁰ Az ülnökökről (*assessores*) – egyelőre – annyit mondhatunk, hogy olyan alkalomszerűen választott nemesek lehettek, akik a megyei hatóság munkáját segítették.

A Habsburg Albert király halála (1439) után kialakult zavaros időszak alatt elkövetett hatalmaskodások megfékezésére és kivizsgálására 1444 elején új intézményt hoztak létre, amelyet aztán az az évi 10. törvénycikkkel kodifikáltak is. E szerint minden megyében a nemességnek az ispán és a szolgabírák mellé választania kellett négy derék férfit (*quatuor probi homines*) a megyebeli nemesség tagjai közül, akik a megyék tisztikarával és közösségével (*communitas*) együtt kellett, hogy igazságot szolgáltassanak a panaszosoknak.⁴¹ Az új intézményre Szatmárból (*electi iurati*) és Ungból (*iurati assessores*) is maradt fenn adatunk (1444),⁴² a következő évben azonban egyelőre ismeretlen okból elhalt a kezdeményezés.

Meglepő módon Ugocsa megyéből sem a korábbi, sem a későbbi időszakból nincs forrásunk az ülnökökre, viszont Mátyás király uralkodásának elejétől szórvaányosan több adat (1461–1462, 1470, 1474, 1481)⁴³ is rendelkezésünkre áll meglétükre. Mindehhez hozzátehetjük, hogy ekkor Zala megyében is felbukantak alkalomszerűen (1464, 1473)⁴⁴ ülnökök a megyei ítélőszék munkáját segítő. Az előbb ismertetett bírósági kisegítők azonban nem tévesztendőek össze a bírói közgyűléseken választott esküdt ülnökökkel (*iurati assessores*), illetve a Mátyás király Nagy törvénykönyvével (*Decretum maius*) létrehozott új megyei tisztségviselőkkel.

Az 1486. évi 9. törvénycikk szerint minden megyében választani kellett – megyéktől függően 8-12 – esküdtet (*electi et iurati nobiles* vagy *iurati iuxta formam generalis novi decreti*), akik átvették a királyi ember feladatkörét, résztvettek az ítélőszéken folyó bíraskodásban és egyéb eseti (adószedéssel és megyei ügyekkel összefüggő)

régi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) Veszprém, 2010. 319–344.

36. Így például 1425-ben: „unacum universis nobilibus extunc in sede nostra unacum ipso et nobiscum consedentibus.” (PITI-C. TÓTH-NEUMANN: Szatmár 134/340.)

37. NEUMANN: Bereg 61/120.

38. C. TÓTH: Szabolcs 56/177.; 64/214., 65/220.; 88/319., 88/321.

39. PITI-C. TÓTH-NEUMANN: Szatmár 141/363-364.

40. Ung megye okleveleiben nem találjuk meg így őket, noha 1414-ben (ZsO IV. 2270. „unacum nobilibus comprovincialibus nobiscum pro tribunale consedentibus”), 1425-ben (DL 54 433.) és 1438-ban (DL 31 492., „nos unacum nobilibus nobiscum in iudicio consedentibus iudicavimus”) szerepelnek nemesi bírótársak.

41. HOLUB JÓZSEF: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929. 159.; MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyar rendi állam Hunyadi korában I-II. Századok 91. (1957) 46–123. és 529–602.; 66.

42. PITI-C. TÓTH-NEUMANN: Szatmár 151/379., 152/380.; DL 31 517–31 518.

43. C. TÓTH: Ugocsa 49/67., 49/69., 50/71.; 55/90., 56/91.; 58/102.; 64/114.

44. HOLUB: Zala megye 159–160.

megbízásokat végeztek.⁴⁵ A vizsgált megyék közül Szabolcsban,⁴⁶ Szatmárban⁴⁷ és Beregben⁴⁸ – utóbbi kettőben valószínűsíthetően, mivel csak későbbi adatokból tudjuk – 12-12, míg Ugocsa megyében 8 esküdtet⁴⁹ választottak. Noha az intézményt az 1492-es országgyűlés 53. törvénycikkeje eltörölte, a Jagelló-kor folyamán országszerte felbukkant újra és újra.⁵⁰ Így Szatmárban 1509–1510-ben és 1516-ban,⁵¹ Ungban 1515-ben,⁵² Beregben és Ugocsában 1516-ban,⁵³ Szabolcs megyében pedig 1517–1520-ban,⁵⁴ közös jellemzőjük, hogy Ungot leszámítva, ahol nyolc, immáron minden megyében 12 esküdt szerepelt.

A Jagelló-kor újabb területen hozott látványos átalakulást. Egyre több megyei oklevél kiadóiként nem az alispánt és a szolgabírákat tüntették fel, hanem a megyei nemesség közösségét (*communitas/universitas nobilium comitatus*). Amíg korábban főképp akkor adta így ki a megye az oklevelét, ha az ispán vagy alispán volt az egyik érintett fél, vagy a megyei adó ügyében intézkedtek, addig ekkor már egyszerűbb ügyekben is feltűnt az oklevelek élén.⁵⁵

A szervezet mellett a nemesi megye ítélőszékének helye is változhatott. A tanulmányban vizsgált megyék közül Szabolcs és Szatmár – Sopron megye mellett – ma már bizonyítottan egyike azon megyéinknek, amelyekben a legtöbbször változott a *sedria* helye. Az állandósulás Szatmár megyében az Anjou-kor végére következett be, amikor Csenger vált a megyei ítélőszék munkájának helyszínévé, 1511-ben azonban átköltözött a *sedria* Dománhidára. Ezzel szemben Szabolcs megyében a 14. század közepén Kállón állapodott meg, majd a 15. század első felében Kálló, Tét, Levelek és Apagy között ingadozott, hogy aztán végül a század második felétől Apagy legyen a *sedria* helye. Velük szemben Bereg megyében a kezdetektől két kisebb megszakítással – 1345–1353 és 1429–1439 között Ardón (Berehove-Ardovo, Ukrajna) – 1492-ig Beregszászon (Berehove), majd rövid időre Bégányban (Velika Bihan'), végül 1496-tól Ardón működött az ítélőszék. Hasonlóan alakult a helyzet Ung megyében is, ott 1518-ig kisebb megszakításokkal (Kis)Kapos (ma Vel'ké Kapusany) adott helyet az ítélőszéknek, hogy aztán 1522-től Ungvárra (Užhorod) költözzön át. Ugocsa megye *sedria* helye az egyetlen a régióban, amelyik az egész középkoron át egy helyen, Sásváron (Trosnik) működött.⁵⁶ A néhány megyében megfigyelhető folytonos *sedria* hely váltások okára a kutatás még nem találta meg a választ.

45. NEUMANN TIBOR: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása) Századok 139. (2005) 261–289. (Ugyanott megtalálhatóak Bars, Turóc és Trencsén megye esküdjei is.) – Érdekes módon Tolna megye 1487. és 1489. évi okleveleiben nem szerepelnek a választott esküdtek. (SZAKÁLY: Tolna 186/174., 187/175.)

46. C. TÓTH: Szabolcs 183/666–186/677., 187/679–680., 187/682., 190/685.

47. Szatmár megyének nem maradt fenn oklevele 1486–1490 között.

48. NEUMANN: Bereg 101/232–102/233.

49. C. TÓTH: Ugocsa 66/119., 67/121.

50. NEUMANN: Választott esküdtek 286–287. – Lásd még Tolna megyében (1517.): SZAKÁLY: Tolna 202/202. (12 esküdt.)

51. PITI–C. TÓTH–NEUMANN: Szatmár 184/458–186/461., 188/469.

52. DL 32 098.

53. NEUMANN: Bereg 110/258.; C. TÓTH: Ugocsa 77/140–141.

54. C. TÓTH: Szabolcs 224/780–781., 227/786–228/787.

55. TRINGLI: Megyék 511., 515. – Szatmár megye első ilyen oklevele 1387-ben (*universi nobiles de comitatu*) kelt. (PITI–C. TÓTH–NEUMANN: Szatmár 102/227.)

56. A kérdésre lásd CSUKOVITS ENIKŐ: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 363–386., különösen 381–385., illetve a jelen tanulmányban felhasznált megyei oklevéltárakat.

Végül még egy dologról kell szólnunk a megye kapcsán, ezek pedig a közgyűlések. A megyékben, kétféle – habár ugyanazzal a latin kifejezéssel (*congregatio generalis*) nevezett – közgyűléssel találkozunk. Az egyiket a megyei ispán tartotta, s valószínűleg szinte minden évben megrendezték. Ez az igazságszolgáltatási fórum azonban az Anjou-kor végével, összefüggésben az alispánok megyében betöltött szerepének előtérbe kerülésével, megszűnt.⁵⁷ Helyette a 15. század elejétől egy új típusú, eseti jelleggel tartott igazságszolgáltatási formát, a kikiáltott közgyűlés (*proclamata congregatio*) módjára tartott tanúvallatást vezették be. Ez azt jelentette, hogy vitás vagy per alatt lévő birtok szomszédjait, határosait és a megyebeli nemeseket a megye, egy királyi ember és egy hiteleshelyi tanúbizonyság jelenlétében eskü tétel után kikérdezték arról, hogy mit tudnak a szóbanforgó ügyről. A másik, a korábbi szakirodalomban nádori, általam inkább bírói közgyűlésnek nevezett intézmény volt. Ezen „az ország egyik nagybirája, más báró vagy ispán, királyi parancsra vagy anélkül, általában több megye lakosait összehívva, helyben intézte el a peres ügyeket.”⁵⁸ Korszakunkban a vizsgált megyék nemességének közössége (*universitas*) részére hol egyedül, hol párban tartották a bírói gyűléseket: Szatmár és Ugocsa, valamint Ung és Zemplén megyéknek mindig együtt, Szabolcsnak általában Bereg megyével közösen tartották a közgyűlést.⁵⁹ Ennek vezetőjét – aki a középkor második felében már a legritkábban volt az, akit az oklevélben megneveztek, mivel nem jelent meg azokon⁶⁰ – a bíráskodásban a megyék tisztikara, valamint a megyebeli nemesek közül választott 12 esküdt ülnök (*iurati assessores*) segítette. A kisebb-nagyobb peresügyek elintézése mellett a bírói közgyűlések legfontosabb feladata a megyebeli tolvajok, rablók, gonosztevők, gyilkosok levelesítése (*proscriptio*), a szó magyarozata az, hogy a gyűlésen megjelentek által megnevezetteket összeírták egy oklevélbe (*littere proscriptionales*). A levelesített személyeket ezek után bárki büntetlenül elfoghatta és megölhette, ám ez utóbbi eset vajmi ritkán fordulhatott elő, hiszen az ügyben érintettek érdeke azt kívánta, hogy megegyezzenek, általában pénzbeli vagy birtokbeli kárpótlásban.⁶¹ A fentebb leírtakon túl még két, a későbbiekben nagy karriert befutó dologról, a járásokról (*processus, reambulatio*) és a megyei jegyzőkönyvekről (*protocollum*) kell említést tennünk.

Nézzük, milyen ismereteink vannak a járásokra? A legelső nyomok a 14. század végéről (1398), míg az első biztos adatok 1427-ből maradtak fenn a járások meglétére.⁶² Jóllehet a járás nyújtotta a megyei ítélőszéken megjelenő nemesség bizonyos fokú szervezeti keretét, ám ismert középkori forrásaink alapján az látható, hogy a járások története és szerepe elválaszthatatlan a pénzügyi igazgatásától, még pontosabban fogalmazva: a királyi egyenes adó beszedésétől. Egyetlen egy olyan adattal sem rendelkezünk, amely azt bizonyítaná, hogy a járások bármilyen szerepet is játszottak volna a nemesi megye működése terén. Nem eszerint tagolódtott, illetve zajlott a megyei igazságszolgáltatás, s a bírói parancsok végrehajtására kiküldött szolgabirákat vagy megyei embereket sem a járások szerint jelölték ki. A nemesi megye fogalmával fémjelzett egész korszakban csak akkor bukkannak fel forrása-

57. Vö. Szabolcs megyében. C. TÓTH: Szabolcs megye működése 142.

58. TRINGLI ISTVÁN: Pest megye a késő középkorban. In: Pest Megye Monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 75–194.; 172.

59. GÁBOR: Megyei intézmény 127–139.; C. TÓTH: Szabolcs megye működése 115–117.

60. C. TÓTH: Szabolcs megye 115–126.

61. Mindezekre és a levelesítőjegyzékekre lásd TRINGLI ISTVÁN: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. Levéltári Közlemények 69. (1998) 3–32.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Szabolcs és Bereg vármegye gonosztevőinek lajstroma 1435-ből. In: A Jósza András Múzeum Évkönyve 42. (2000) 139–147.

62. ENGEL PAL: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. (Új Történelmi Tár 2.) Budapest, 1989.

inkban a járások, amikor valamilyen adó behajtásáról van szó. A járásokat – ha elfogadjuk azt az állítást, hogy azok létrejötte és szerepe a pénzügyigazgatáshoz köti azokat – a királyi egyenes adó bevezetése után hozták létre. Mivel I. Károly király 1336-ban vezette be a kamarahaszna néven az új királyi egyenes adót,⁶³ így ezek után kerülhetett sor a járások kialakítására is. Ennek megfelelően az adót járásonként szedték be a királyi adószedők, akik mellé Lajos király – nyilván – járásonként egy-egy szolgabírórt rendelt ki. Mindebből viszont az következik, s ezt fennmaradt forrásaink is bizonyítják, hogy egy megyében annyi járás volt, ahány szolgabíró. A járásokra tehát csak annyit mondhatunk, hogy azok a pénzügyigazgatás legalsó, adminisztrációs fokát jelentették, s a világi igazgatásban a középkor folyamán nem töltöttek be szerepet.⁶⁴

A megyéket a járások nem egyforma területekre osztották. A járáshatárok meghúzásakor az adott megye fekvése alapján vagy a domborzat és vízrajz, vagy a nemesség létszáma volt az elsődleges szempont. Főleg a földrajzi fekvés révén egyfajta tipológiát is felállíthatunk a járások és a *sedria* hely kapcsolódási formájára nézve. Így vannak olyan megyék, ahol a járások tömbszerűen (például Bereg, Győr, Sáros, Torna, Vas és Veszprém), van ahol egy ún. közlekedő útvonalon keresztül kapcsolódtak az ítélőszék helyéhez (például Nyitra és Szabolcs), illetve találunk olyan megyét is, ahol nem volt közös kapcsolódási pontja a négy járásnak vagy legalábbis nem egyértelműen kimutatható (például Abaúj, Gömör, Ung).⁶⁵

A középkorból egyetlen, még pedig Zólyom megye jegyzőkönyve maradt fenn. Föglein Antal szerint a *protocollum* az 1500-as évvel indul és nem meglepő módon az ítélőszéken zajlott perek rövid kivanatos feljegyzéseit tartalmazza.⁶⁶ A vizsgált régióban jóval később, az 1550-es évek közepétől maradtak fenn az első jegyzőkönyvek. Ennek nem feltétlenül a források pusztulása lehetett az oka, hanem az, hogy korábban valószínűleg nem vezettek ilyeneket.

Az Árpád-kor végén központi akaratra létrehozott, a korábbtól megkülönböztetésül nemesinek nevezett megye a Jagelló-kor végére, jöllehet szervezeti formája ugyanaz maradt, jelentős átalakuláson ment keresztül. A jelen összefoglalásban öt megye példáján keresztül kíséreltük meg vázlatosan ismertetni ezeket, tudván azt, hogy nem volt két egyforma, illetve azonosan működő megye a Magyar Királyság területén. A munkánk egyik célja éppen ezért az volt, hogy az eddig többségében feltáratlan megyei hatóságok működésének elemzéséhez összehasonlítási alapot nyújtson.

63. SOLYMOSI LÁSZLÓ: Kamarahaszna. In: Korai Magyar Történeti Lexicon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. 320.

64. Összefoglalóan lásd C. TÓTH NORBERT: Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. Századok 141. (2007) 391–470.; 391–410.

65. Nyitra megye térképét lásd NEUMANN TIBOR: Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből. In: „Honoris causa”. Tanulmányok Engel Pál emlékére. (Analecta Mediaevalia III.) Piliscsaba–Bp. 2009. 183–234.; 187., a többi kiadási helyére és kiadására lásd C. TÓTH: Járások 402–403., 463–470.

66. FÖGLEIN: Vármegyei notárius 151–152. (DF 290 902., a Magyar Országos Levéltár adatbázisa szerint 124 középkori bejegyzést tartalmaz, de azok nagyrésze a fénykép alapján olvashatatlan.)